

۴۳- سیاه مشق نستعلیق - میرزا غلامرضا اصفهانی

۴۵- پوستر نمایشگاه پوسترهای فرهنگ ایرانی - خط نستعلیق - رضا عابدینی- ۱۳۸۲ ه. ش.

۴۴- پوستر نمایشگاه تایپوگرافی - بیژن صیفوری

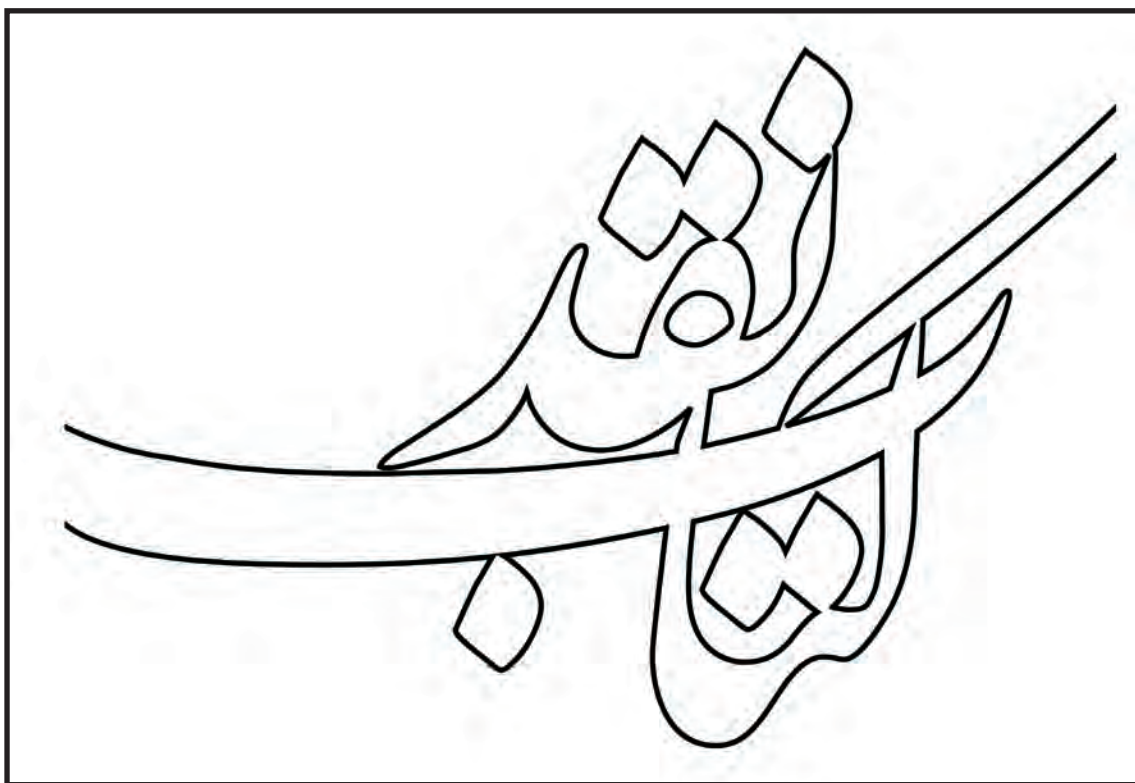
۴۷- عنوان کتاب اول - سید محمد احصائی - ۱۳۷۴ ه. ش.

۴۶- نشانه هنرکده سیمرغ - طراح: حسین درخشانی - خط هادی سیدخانی

۴۸- نشانه نوشته طرح و نشر سیاه‌مشق - مسعود نجابتی - ۱۳۸۳ هـ. ش

۴۹- نشانه نوشته نقد کتاب - بیژن صیفوری

خط شکسته نستعلیق: استفاده روزافزون از خط نستعلیق و نیاز منطقی به تندنویسی در اواخر دوره صفوی، سبب شکل‌گیری خط «شکسته نستعلیق» شد که برای نگارش سریع، بسیار مناسب بود. ساختار این خط به تمامی بر دور استوار است و نسبت به خط نستعلیق، حرکت دست و قلم در آن آزادتر، خطوط قائم آن کوتاه‌تر و کشیدگی حروف در آن بیشتر است و گاه برخی حروف منفصل در آن پیوسته و متصل نوشته می‌شود (تصویر ۵۰ تا ۵۳).

۵۰- خط شکسته نستعلیق - منسوب به عبدالمجید درویش طالقانی - ۱۱۸۳ هـ. ق

۵۲- نشانه نوشته‌ی بخش هنر ایران - موزه هنرهای معاصر - سید محمد احصائی - ۱۳۷۳ هـ. ش - کاربرد خط شکسته نستعلیق در آثار گرافیک

۵۱- نشانه نوشته‌ی واحد موسیقی حوزه هنری - صداقت جباری - ۱۳۷۲ هـ. ش - کاربرد خط شکسته نستعلیق در آثار گرافیک

۵۳- خط شکسته نستعلیق - امیر صادق تهرانی - ۱۳۷۵ هـ . ش

در این خط، شکل حروف و ترکیبات آن با یکدیگر به جهت سرعت، ابتکار و بدیهه‌نویسی از تنوع زیادی برخوردار است و از این جهت امکانات متعددی در ترکیب‌بندی بوجود می‌آورد که گاهی از آنها، نیازمند تمرین فراوان و مطالعه دقیق است، بی‌شک خط شکسته نستعلیق با سرعت ابتکار و بدیهه‌نویسی خاص خود توانسته است یکی دیگر از جلوه‌های ذوق و قریحه هنری ایرانیان در خط و خوشنویسی به‌شمار آید.

خط شکسته نستعلیق، نمایانگر حس‌رهایی، شادابی، حرکت، ظرافت است و ریتمی موزون و موسیقی‌وار بر آن حاکم است. تصاویر شماره ۵۴ تا ۵۸ نمونه‌هایی از کاربرد خط شکسته نستعلیق در گرافیک امروز است.

۵۴- نشانه نوشته‌گروه هنری دانا - با الهام از خط شکسته نستعلیق -
علیرضا مصطفی‌زاده ابراهیمی - ۱۳۸۰ هـ . ش

۵۶- نشانه موزه آستانه مقدسه قم - عبدالرسول یاقوتی - ۱۳۸۴ هـ. ش -
کاربرد خط شکسته نستعلیق در آثار گرافیک

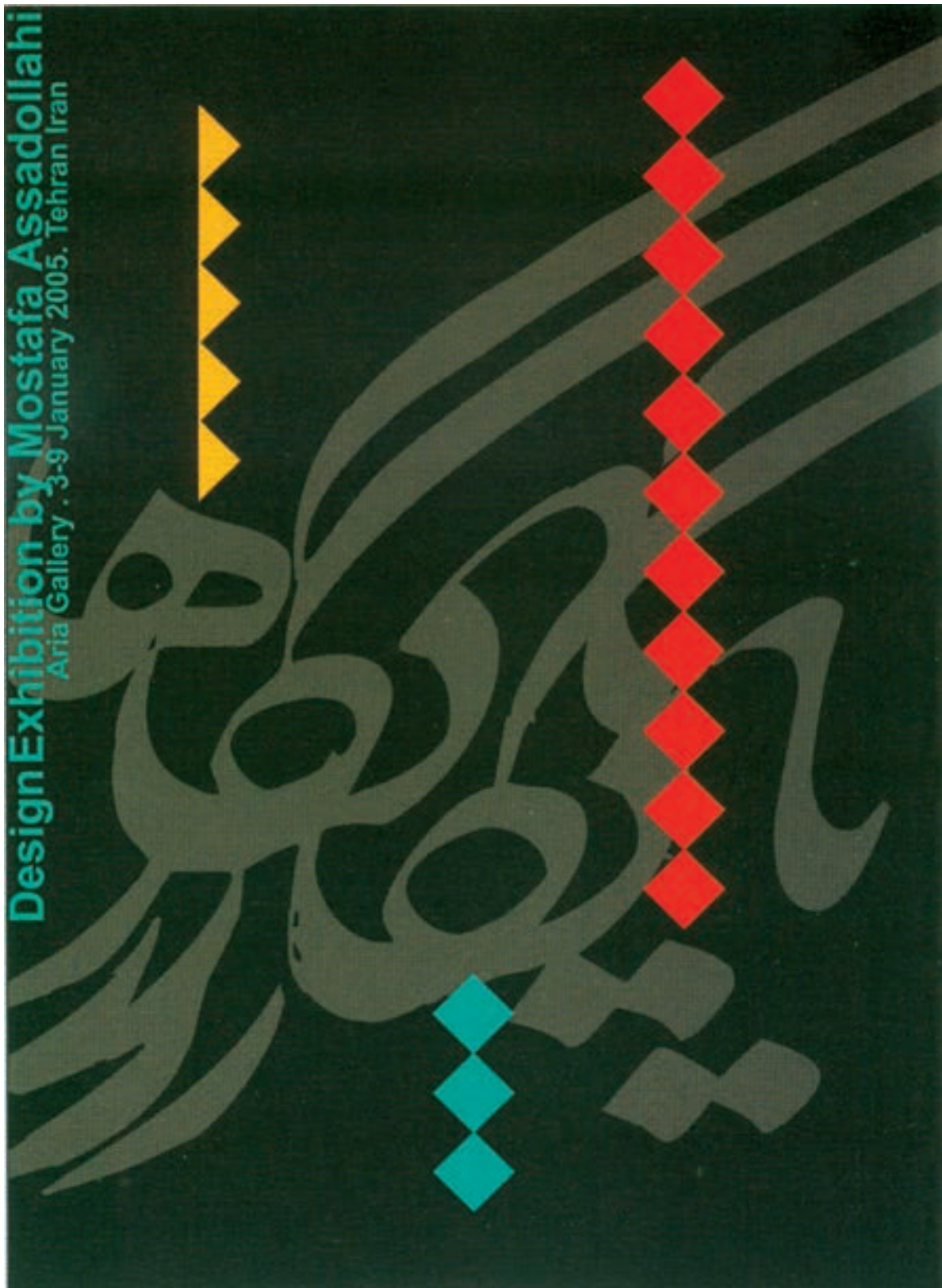

۵۵- بسمله - دامون خانجanzاده

۵۷- نشانه همایش بزرگداشت استاد کمال الدین بهزاد - صداقت جباری

Design Exhibition by Mostafa Assadollahi
Aria Gallery . 3-9 January 2005. Tehran Iran

۵۸- پوستر نمایشگاه یادگارها - مصطفی اسداللهی - ۱۳۸۴ ه. ش - با بهره‌گیری از خط شکسته نستعلیق

جدول مقایسه خطوط

کوفی	محقق و ریحا	ثلث	توقيع	اجازه	رقاع
۱	۱۱۱۱۱	۱۱	۱۱۱	۱۱۱	۱۱۱۱۱
۲	۲۲۲	۲۲	۲۲۲	۲۲۲	۲۲۲
۳	۳۳۳	۳۳	۳۳۳	۳۳۳	۳۳۳
۴	۴۴۴	۴۴	۴۴۴	۴۴۴	۴۴۴
۵	۵۵۵	۵۵	۵۵۵	۵۵۵	۵۵۵
۶	۶۶۶	۶۶	۶۶۶	۶۶۶	۶۶۶
۷	۷۷۷	۷۷	۷۷۷	۷۷۷	۷۷۷
۸	۸۸۸	۸۸	۸۸۸	۸۸۸	۸۸۸
۹	۹۹۹	۹۹	۹۹۹	۹۹۹	۹۹۹
۱۰	۱۰۱۰۱۰	۱۰۱۰	۱۰۱۰۱۰	۱۰۱۰۱۰	۱۰۱۰۱۰
۱۱	۱۱۱۱۱	۱۱۱۱	۱۱۱۱۱	۱۱۱۱۱	۱۱۱۱۱
۱۲	۱۲۱۲۱۲	۱۲۱۲	۱۲۱۲۱۲	۱۲۱۲۱۲	۱۲۱۲۱۲
۱۳	۱۳۱۳۱۳	۱۳۱۳	۱۳۱۳۱۳	۱۳۱۳۱۳	۱۳۱۳۱۳
۱۴	۱۴۱۴۱۴	۱۴۱۴	۱۴۱۴۱۴	۱۴۱۴۱۴	۱۴۱۴۱۴
۱۵	۱۵۱۵۱۵	۱۵۱۵	۱۵۱۵۱۵	۱۵۱۵۱۵	۱۵۱۵۱۵
۱۶	۱۶۱۶۱۶	۱۶۱۶	۱۶۱۶۱۶	۱۶۱۶۱۶	۱۶۱۶۱۶
۱۷	۱۷۱۷۱۷	۱۷۱۷	۱۷۱۷۱۷	۱۷۱۷۱۷	۱۷۱۷۱۷
۱۸	۱۸۱۸۱۸	۱۸۱۸	۱۸۱۸۱۸	۱۸۱۸۱۸	۱۸۱۸۱۸

جدول مقایسه خطوط

شکته	تعلیق	رقعه	دیوانی	تعلیق	نسخ
ا ا ا ا ۲ ۲ ۴	ا ا ۲ ۲	ا ا ۲ ۲	ا ا ا ا ۴ ۴	ا ا ا ا ۴ ۴	ا ا ا ا ۴ ۴
ب ب ب	ب ب ب	ب ب ب	ب ب ب	ب ب ب	ب ب ب
ح ح	ح ح	ح ح ح	ح ح ح	ح ح ح	ح ح ح
د د	د د	د د	د د (دو غزنی)	د د	د د
ر ر	ر ر	ر ر	ر ر	ر ر (ر)	ر ر (ر)
س س س	س س س	س س س	س س س	س س س	س س س
ص ص ص	ص ص ص	ص ص ص	ص ص ص	ص ص ص	ص ص ص
ط ط	ط ط	ط ط	ط ط	ط ط	ط ط
ع ع	ع ع	ع ع	ع ع	ع ع ع	ع ع ع
ف ف ف	ف ف ف	ف ف	ف ف	ف ف	ف ف
ق ق ق	ق ق ق	ق ق	ق ق	ق ق	ق ق
ک ک ک	ک ک ک	ک ک	ک ک	ک ک	ک ک ک
ل ل	ل ل	ل ل	ل ل	ل ل	ل ل
م م م	م م م	م م	م م	م م	م م
ن ن ن	ن ن ن	ن ن	ن ن	ن ن	ن ن
و و و	و و و	و و	و و	و و	و و
ی ی ی	ی ی ی	ی ی ی	ی ی ی	ی ی ی	ی ی ی

اللَّهُمَّ بِنُورِكَ أَمْتَدْنَا وَبِقُدْرِكَ

۵۹- کوفی سبک شمال و غرب آفریقا - مغربی نخستین

اللَّهُمَّ بِنُورِكَ أَهْتَدَيْنَا وَبِفَضْلِكَ

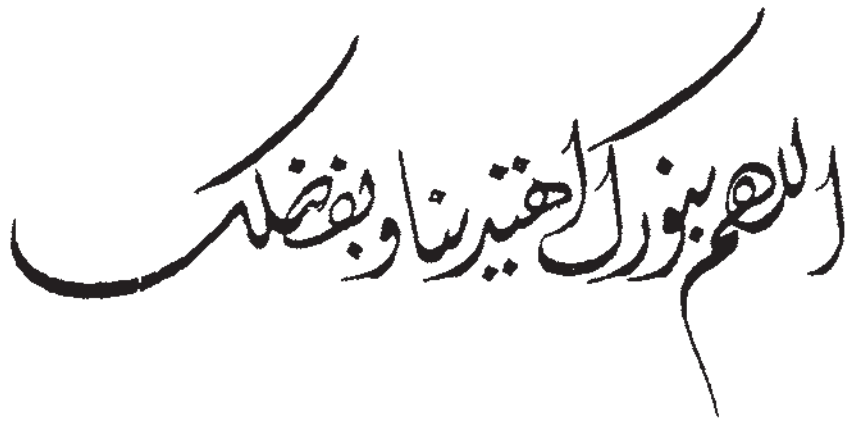
۶۰- خط نسخ به سبک ابن بواب

شُكْرُ الْمُؤْمِنِينَ بِظَهْرِي وَعَمَلِهِ

۶۱- خط نسخ - استاد موحد حسینی

اللَّهُمَّ بِنُورِكَ لَمْتَدَيْنَا وَبِفَضْلِكَ

۶۲- خط تعلیق

اللهم بنور اهتدينا وفضلك

۶۳- خط ایرانی نخستین

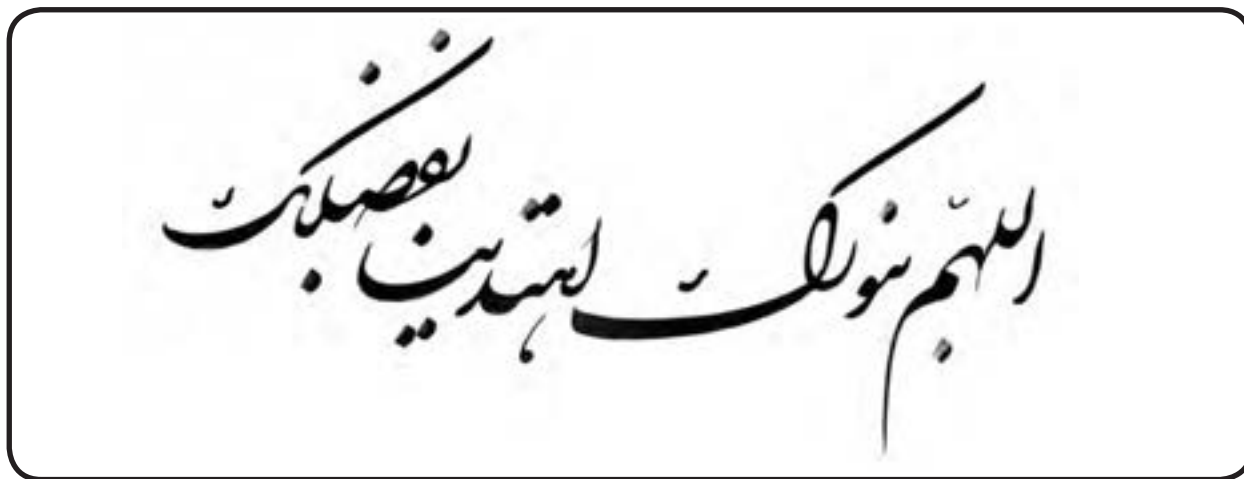
اللهم بنورك اهتدينا بفضلك

۶۴- خط نستعلیق

شیوه‌های تزئینی خطوط: ذهن خلاق و طبع نوجوی خوشنویسان سرزمین‌های اسلامی همراه با رشد و شکل‌گیری اقلام مختلف خوشنویسی، گونه‌های جدیدی را پدید می‌آورد که بیشتر جنبه تزئینی داشت. این نمونه‌ها گونه‌ای قلم خوشنویسی محسوب نمی‌گردند، بلکه ترکیبی خلاقانه‌اند که به منظور ابداع شکل‌های نو و در پی کشف ظرفیت‌های بصری نوشتار اجرا شده‌اند. نمونه‌های متنوعی از این آثار که گاه خط در آن به «نقش» تبدیل شده است بر روی مهرها، سکه‌ها، سرلوحه‌ها، ظروف و بناها جای گرفته که بررسی آنها بسیار آموزنده خواهد بود (تصاویر ۶۶ و ۶۷).

نکته قابل توجه آنست که شیوه‌های بکار گرفته شده در این خط‌ها، الگوی بسیاری از آثار گرافیک معاصر بوده که با دقت در آثار مختلف می‌توانید نمونه‌های آن را بیابید. برخی از این خطوط عبارتند از:

طغرا: عبارت است نگارش کلمات و عبارات در ترکیبی کمانی شکل که حروف در آن به صورت منحنی و پیچیده با حرکات موازی اجرا می‌شود (تصویر ۶۸).

۶۵- خط شکسته نستعلیق

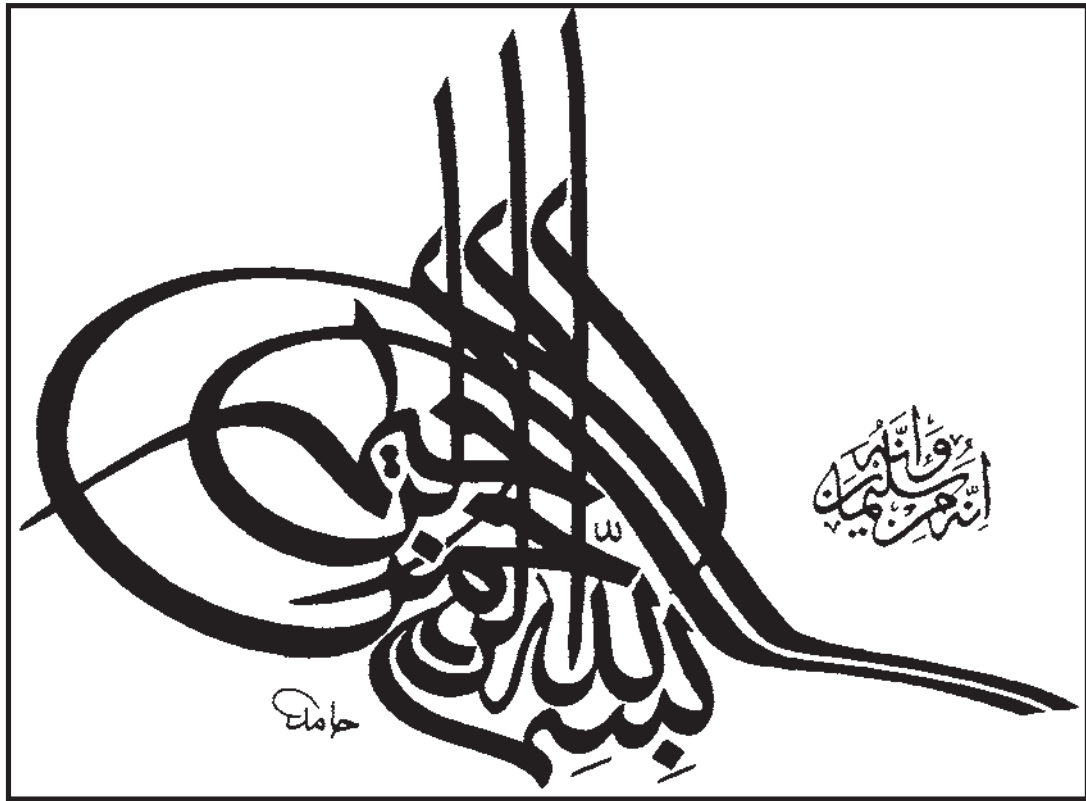
۶۷- شهادتین و بسمله به شکل ماه و ستاره به خط دیوانی

۶۶- ترکیب چرخشی تکرار عبارت «هو الله» (اوست خدا) به خط کوفی بنایی

این گونه تزئینی به عنوان مهر و امضاء و تأیید بر سر نامه‌ها و فرمان‌های حکومتی بکار می‌رفت و بعدها بر روی سکه‌ها و نگین انگشترها نیز نقش شد. پیشینه خط طغرا به دوران سلجوقیان می‌رسد. این خط به ویژه با قلم‌های ثلث، رقاع و دیوانی اجرا شده است.

۶۸- بسمله به خط طغرا - حامد الآمدی

۶۹- «لا اله الا هو ربی و رب العالمین» - خط ثلث به شیوه مشنی

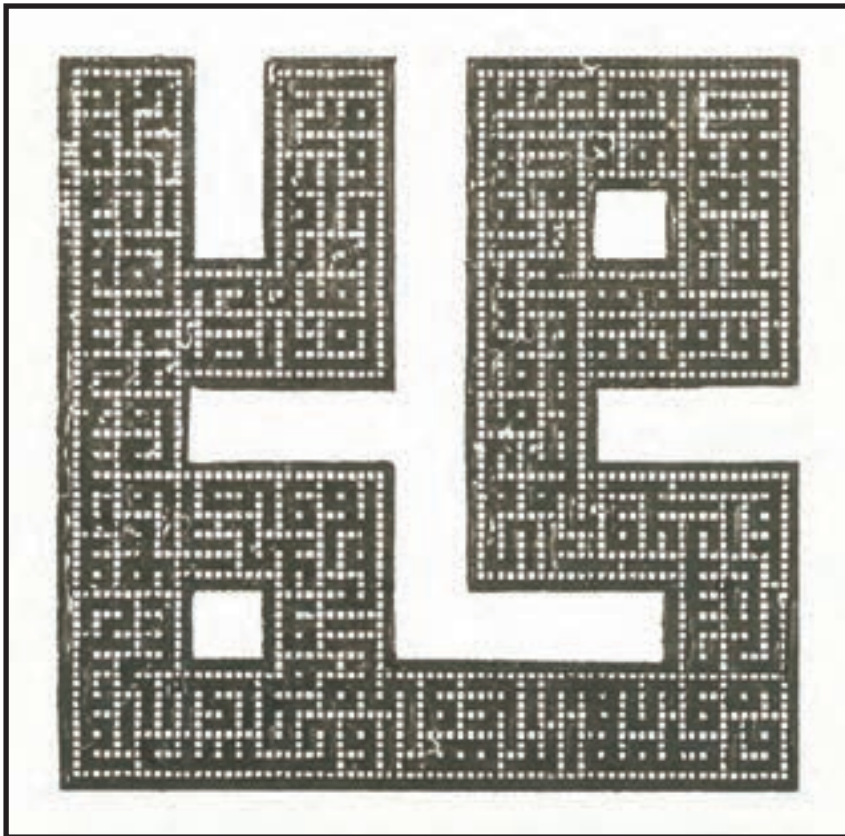
مشنی یا آینه‌ای : به معنای دوتایی است و شامل ترکیبی متقارن از خط نوشته است که با انواع قلم‌ها، به ویژه کوفی و ثلث نوشته شده و به ویژه در تزئینات معماری بکار رفته است. این ترکیب در انواع قالب‌های هندسی و فیگوراتیو اجرا می‌شود (تصویر ۶۹).

مسلسل : شامل نوشتن پیوسته و سلسله‌وار کلمات است به گونه‌ای که بین آنها جدایی بوجود نیاید. برخی خط نوشته‌ها به شیوه مسلسل سخت خوانده می‌شوند این گونه تزئینی و نیز ترکیباتی پیچیده از حروف و کلمات که خواندن آن‌ها مشکل و نیازمند دقت زیاد است، معما نامیده می‌شوند (تصویر ۷۰).

۷۰- بسمله به خط مسلسل - احمد قره‌حصاری - ترکیه - ۹۳۷ هـ. ق.

مرضع و گلزار: در این شیوه، سطوح و بدنه عبارت اصلی [و گاه فضای منفی آن] با نوشتاری از قلم کوچکتر (غبار) و یا نقوش و طرح‌های مختلف پر شده و جلوه‌ای بافت‌دار پیدا می‌کند (تصویر ۷۱). گونه‌ای از این شیوه، «گلزار» نامیده می‌شود (تصاویر ۷۲ و ۷۳). گونه‌های دیگری از این نمونه‌ها شامل ترکیب حروف و کلمات در قالب شکل‌های مختلفی از جانداران و پرندگان، اشیاء و شمایل انسانی است که بوسیله آن نام‌های خدا، پیامبر، امامان و آیات و احادیث و... را می‌نگارند.

۷۱- کتیبه کوفی بنایی مسجد امیر چخماق به شیوه مرضع - در کلمه «محمد» یک دور صلوات چهارده معصوم گنجانده شده است.

۷۲- خط نستعلیق به شیوه گلزار - قرن ۱۳ هـ. ق.

۷۳- کارت تبریک - فرزاد ادیبی با الهام از شیوه گلزار

افزون بر نمونه‌های یاد شده در خطوط اسلامی، نمونه‌هایی از حضور خط در قالب‌های تزئینی را در برخی آثار هنری ایران باستان هم می‌توان دید (تصاویر ۷۳ تا ۷۸).

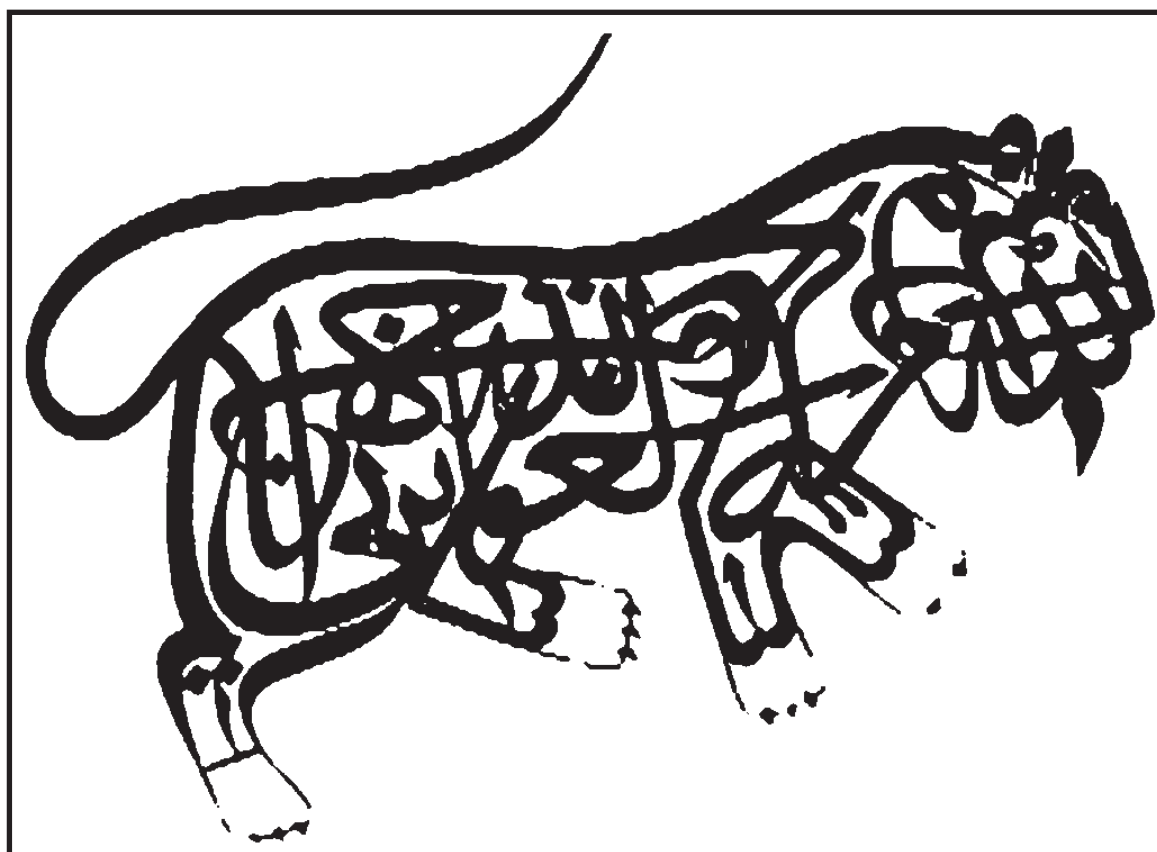

۷۵- نشانه دانشگاه تهران که با برداشت از نمونه بالاطراحی شده است

۷۴- لوحه گچی کاخ تیسفون دوره ساسانی به خط پهلوی

۷۶- شیر بر ساخته از نیایش‌های شیعی

۷۸- بسمله به شکل میوه و به خط ثلث - عزیز الرافی - ۱۳۴۳ هـ. ق.

۷۷- مرغ بسمله - برگرفته از مجله فکر و فن - چاپ آلمان

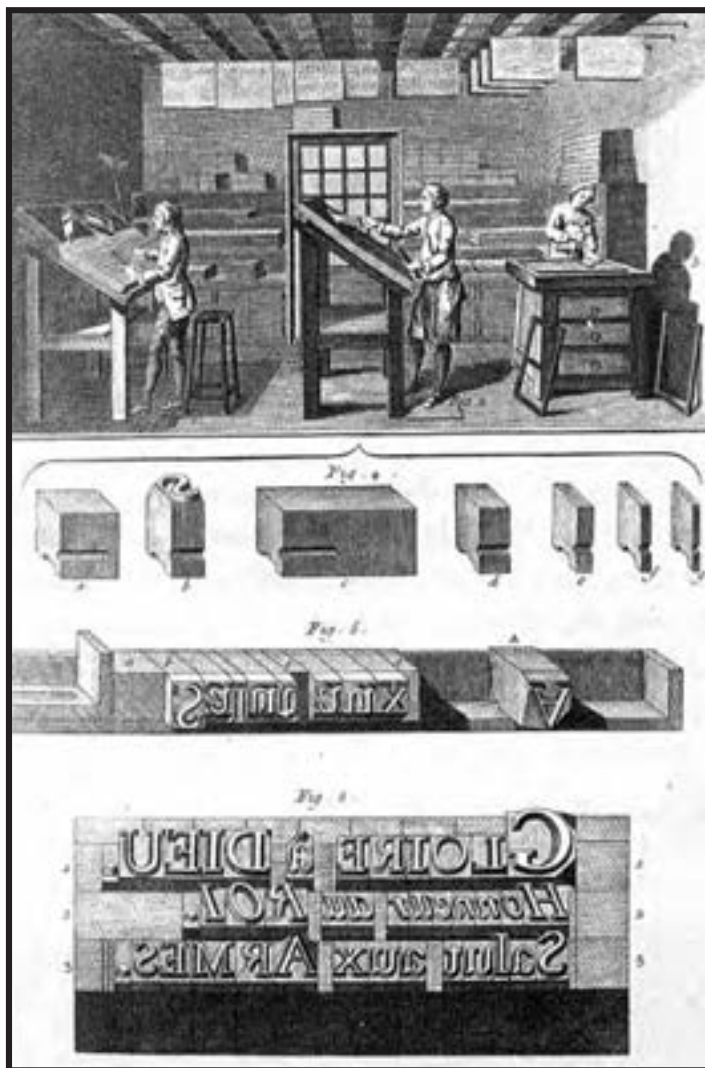
تمرین

- ۱- نمونه‌هایی از کاربرد خط در جامعه از قبیل تابلوهای عمومی نصب شده در فضاهای داخلی^۱ و خارجی^۲، اعلانات سردر فروشگاه‌ها و... را تهیه کرده و در مورد ویژگی‌های گوناگون آنها، با یکدیگر گفتگو کنید.
- ۲- با توجه به جدول مقایسه خطوط در صفحه ۵۷ و ۵۸ ویژگی حروف در قلم‌های مختلف خوشنویسی را در قالب کار گروهی با هم مقایسه و بررسی نمایید.
- ۳- با استفاده از ساختار کاغذ شطرنجی نام خود را به شیوه کوفی بنایی در کادر مربع یا مستطیل طراحی کنید.
- ۴- با کپی‌برداری از حروف یکی از اقلام خوشنویسی مناسب، نام یکی از مشاهیر ایرانی را طراحی نمایید. (خوارزمی، ابوعلی سینا، حافظ و...)
- ۵- عنوان یک کتاب را با یکی از قلم‌های خوشنویسی طراحی کنید. (بوستان سعدی، کلیله و دمنه، هنر اسلامی، فرهنگ پایداری، خرد جاویدان و...)
- ۶- با استفاده از قلم‌های خوشنویسی کلمه یا عبارتی را در قالب یکی از انواع خطوط تزئینی طراحی کرده و یا به شیوه‌ای خلاق در کادر دلخواه ترکیب‌بندی نمایید.
(یا ضامن آهو، چو ایران نباشد تن من مباد، کتاب و...)

حروفچینی

با توجه به نیاز روزافزون به کتاب، کار طاقت فرسا و پرهزمت کاتبان، وقت‌گیر بودن کار کاتب و نیاز به سرعت بیش‌تر در کار، اشتباه در امر کتابت و... زمینه‌های نیاز به صنعت چاپ پدید آمد و انسان آن عصر را به فکر اختراع صنعت چاپ انداخت (تصویر ۷۹ و ۸۰).

با اختراع این صنعت و تکثیر اطلاعات نوشتاری به کمک ابزار مکانیکی، شکل جدیدی از کاربرد خط آغاز شد.

۸۰- تصویری از یک کارگاه حروفچینی و نمونه‌های حروف فلزی و فرم بسته شده برای چاپ

۷۹- کاتب

فن چاپ به منظور تکثیر و تولید انبوه متون، به روش‌های جدیدی نیاز داشت. از جمله این روش‌ها که به توسعه چاپ انجامید، ساختن حروف مجزا و برجسته فلزی بود. با چینش و ترکیب این حروف، واژه، جمله و متون مختلف ساخته می‌شد و پس از سپرده‌شدن به دستگاه چاپ و پایان کار دوباره از آن‌ها برای مطالبی جدید استفاده می‌کردند. کار با این حروف به تخصص دیگری هم نیاز داشت زیرا در واقع شکلی که ماشین در اختیار طراح می‌گذاشت بدون در نظر گرفتن اصول زیباشناسی خط بود. به همین دلیل برای رسیدن به شیوه مطلوب، تخصصی بوجود آمد که وظیفه آن بهبود شکل قرارگیری حروف و افزایش زیبایی و کیفیت متن چاپی بود.

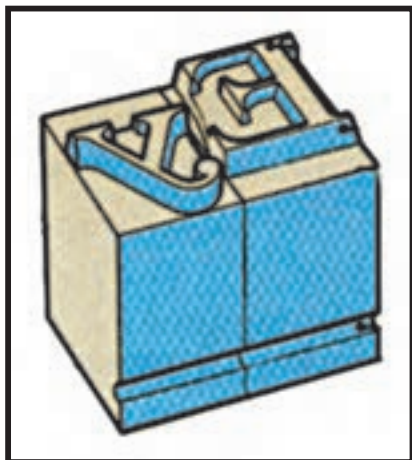
به عنوان مثال فاصله معمول بین حروف که نتیجه کار حرفچین بود، در بازنگری طراح و به منظور یافتن شکلی زیباتر، کم یا زیاد می‌شد.

بدین ترتیب «فن ابداع و گزینش و تنظیم انواع حروف» به عنوان یک تخصص مطرح شد و «تایپوگرافی» نام گرفت.

۸۱- کاتب از نگارگری ایرانی

همگام با رشد تکنولوژی و متناسب با گسترش ارتباطات بصری و ایجاد گرایش‌های جدید، اهداف نوینی در تایپوگرافی مطرح شد، که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد :

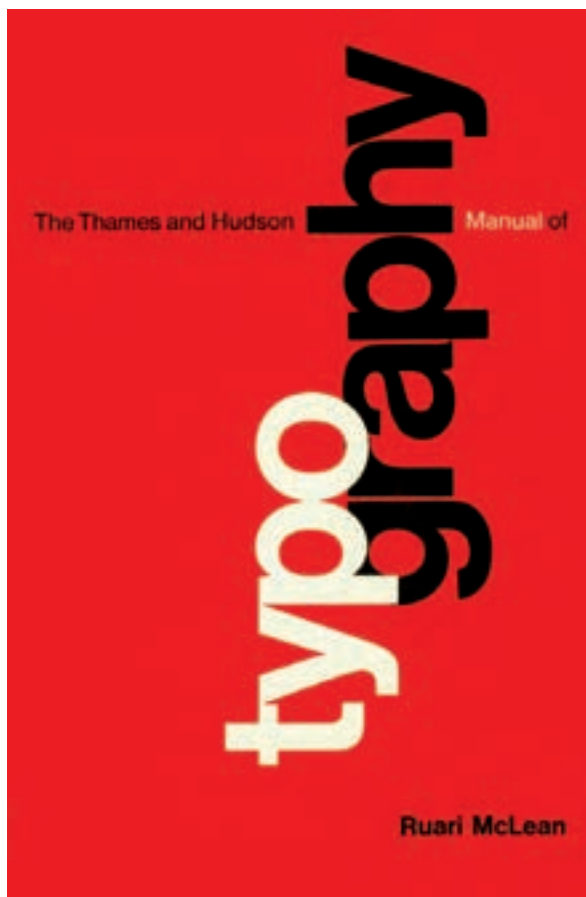

۸۲- نمونه‌ای از حروف سربی برای چاپ ماشینی

۱. طراحی ارقام چاپی متنوع
  ۲. کمک به درک هر چه بهتر و بیش‌تر مفاهیم نوشتار
  ۳. ثبت نوشته در ذهن مخاطب
  ۴. بررسی قابلیت‌های تصویری و آشکار کردن موضوع نوشتار
  ۵. کشف جنبه‌های خلاق کاربرد حروف.
- تصاویر شماره ۸۲ تا ۸۹ نمونه‌هایی از تایپوگرافی با گرایش‌های جدید است.

۸۴- پوستر نمایشگاه آثار عکاسی مه‌ران مهاجر و آثار گرافیک - رضا عابدینی - ۱۳۸۳ ه. ش.

۸۳- جلد کتاب راهنمای تایپوگرافی

۸۵- الف - طراحی عنوان ماهنامه سینما حقیقت - رضا عابدینی

۸۵- ج - بوستر همایش بررسی طلاق - کوروش جدی - داود مرگان

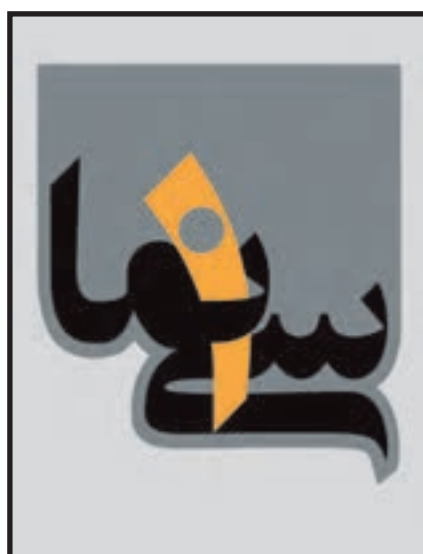
۸۵- ب - حروف چینی - جلد کتاب - بیژن صیفوری

۸۷- جلد کتاب - مسعود نجابتی

۸۶- جلد کتاب رمان زو - بیژن صیفوری

۸۹- طراحی عنوان مجموعه تلویزیونی سینما
۱- رضا عابدینی

۸۸- کارت دعوت نمایشگاه کتاب - استان فارس - سیامک فیلی زاده - ۱۳۸۰ هـ. ش

تمرین

۱- نمونه‌هایی از اقلام تاییبی را (در صورت امکان با ذکر نام آن‌ها) جمع آوری کنید و در کلاس به نمایش بگذارید و با هدایت هنرآموز، شکل، وزن، اندازه و دیگر ویژگی‌های آنها را مورد بحث و بررسی قرار دهید.

۲- عنوان یک نمایشگاه، همایش یا یک مراسم اجتماعی را انتخاب کرده و سپس با استفاده یکی از قلم‌های حروف چینی که روحیه بصری متناسب با موضوع دارد یک کارت دعوت یا آگهی طراحی کنید.

دست‌نویس^۱

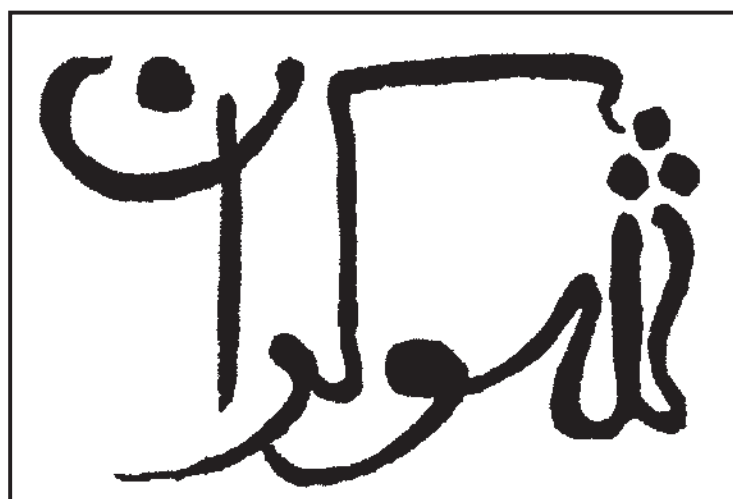
این شیوه شامل نگارشی آزاد است که طراح در آن به شیوه‌های شناخته شده و قانونمند پایبند نیست، گرچه ریشه‌های این اقلام را می‌توان در خط‌های دست‌نویس پیدا کرد. خط‌های دست‌نویس، از هر الگوی خوشنویسی یا حروف چینی که برداشت شده باشند، تحت تأثیر ویژگی‌های فردی، ابزار، احساسات و سلیقه و... صورت‌های متنوع و بی‌همتایی به خود می‌گیرند و از این جهت، گستره جذاب و قابل انعطافی را در نگارش و طراحی حروف پدید می‌آورند.

در این شیوه پیش از آنکه شکل ظاهری نوشته مدنظر باشد، تناسب و ارتباط آن با موضوع اثر گرافیکی دارای اهمیت است و چنانچه به درستی بکار گرفته شود می‌تواند در برقراری ارتباط، با مخاطب بسیار مؤثر باشد.

حروف در این شیوه حس غیر رسمی، صمیمی و خودمانی و پویا دارند و می‌توانند احساس هیجان، آزادی و گاه ناپختگی را بیان کنند.

در این زمینه، بکارگیری مواد و ابزار جدید و غیر متعارف برای نگارش، و سطوح اجرایی و هرگونه تغییر در زاویه، ضخامت، حرکت، شکل، اندازه و وزن حروف می‌تواند عاملی برای پیدایش اثری خلاق و بیانی در گرافیک باشد.

همچنین سرعت در نگارش، فاصله گرفتن از الگوهای رسمی و سنتی حروف، بداهه‌نویسی و نیز تبعیت از احساس موضوع در اجرا، از شیوه‌هایی هستند که می‌توانند طراح را در رسیدن به نتیجه مطلوب یاری کنند (تصاویر شماره ۹۰ تا ۱۰۲).

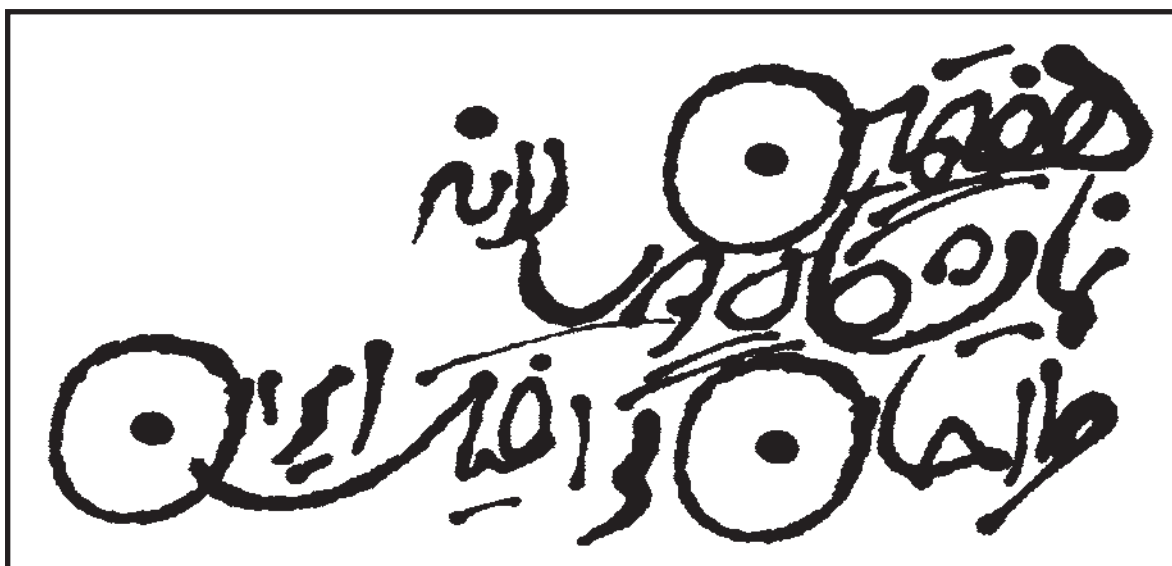
۹۱- عنوان شاهنامه شوکران - ساعد مشکی

۹۰- پوستر همایش هم‌اندیشی برای توسعه فرهنگ

صلح - امرالله فرهادی

۹۲- عنوان پوستر هفتمین نمایشگاه دو سالانه طراحان گرافیک ایران - قباد شیوا - ۱۳۸۰ هـ. ش

۹۳- جلد کتاب همه گرفتارند - ساعد مشکی

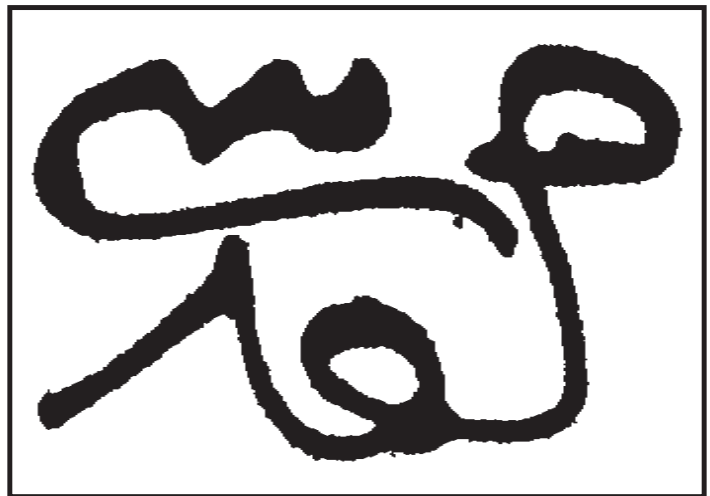
۹۵- نشانه نمایش بزرگداشت سیصد هزار شهید - اصفهان -
امیررضا خوردا آزاد

۹۴- طراحی جلد (CD) - موسیقی مقامی تربت جام - ساعد مشکی

۹۷- طراحی نشانه - نوشته نگارخانه باران - امیر حسین قوچی بیک

۹۶- طراحی نشانه نوشته مقدسی جهت مهر - امیر حسین قوچی بیک

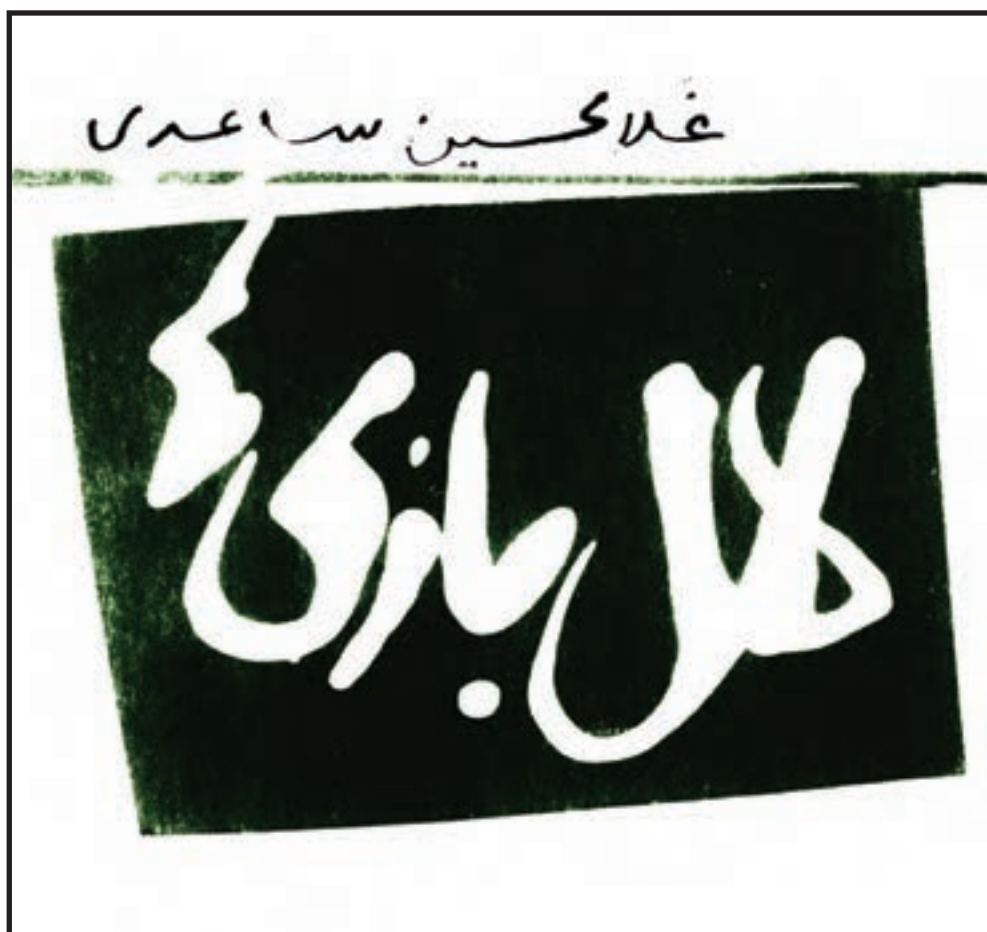
۱۰۰- جلد کتاب تائوت چینگ - مسعود نجابتی - ۱۳۸۲ هـ. ش

۹۹- پوستر جشنواره تئاتر خیابانی - فتح الله مرزبان - ۱۳۸۱ هـ. ش

۹۸- پوستر بزرگداشت میراث فرهنگی و روز جهانی موزه - فرشید مشقالی - ۱۳۸۲ هـ. ش

۱۰۱- طراحی عنوان کتاب لال بازی ها - ساعد مشکی

۱۰۲- عنوان کتاب تاریخ دخاؤ - مسعود نجابتی - ۱۳۸۰ هـ. ش

لازم است بدانیم نگارش‌های دست نویس و دست خط‌های فردی می‌توانند مبنا و الگوی «طراحی قلم» قرار بگیرند، چنانچه برخی فونت‌های موجود چایی بر همین اساس شکل گرفته‌اند. نمونه‌هایی از این اقلام که منشأ خطوط سنتی (خوشنویسی) در آن‌ها دیده می‌شود در خط‌های لاتین، «اسکرپیت»^۱ نامیده می‌شوند (تصویر ۱۰۳ و ۱۰۴).

۱۰۴- بوستر نمایش آنتیگون - مسعود نجابتی - ۱۳۷۹

هـ. ش

۱۰۳- جلد کتاب شعر عصیان - مسعود نجابتی - ۱۳۸۴

هـ. ش

تمرین

۱- کلمه‌ای مناسب انتخاب کرده و آن را برای یکی از زمینه‌های گرافیک با شیوه دست‌نویس طراحی نمائید. (نام یک محصول غذایی، عنوان یک کنسرت موسیقی، عنوان یک اثر نمایشی یا سریال،...)

۲- با توجه به روحیه شیوه دست‌نویس عنوان یک کتاب و یا پوستر را طراحی نمائید.